

Зміст, методика і результати дослідження формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків

О. О. Пшенична, О. В. Діденко

Національна академія Державної прикордонної служби України, імені Богдана Хмельницького
Corresponding authors. E-mail: zetta2307@gmail.com, didenko.alexandr69@gmail.com

Paper received 05.01.20; Accepted for publication 22.01.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-219VIII87-08>

Анотація. У статті розкрито зміст, методику і результати дослідження формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків. Визначено сутність готовності до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності, критерії і показники, охарактеризовано рівні та стан її сформованості. Для ефективного формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників застосування методів аналізу ризиків обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови. За результатами дослідження розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу та курсантам.

Ключові слова: *готовність, методи аналізу ризиків, офіцер-прикордонник, педагогічні умови, професійна підготовка, охорона кордону.*

Вступ. Розвиток Державної прикордонної служби України як правоохоронного органу спеціального призначення передбачає розроблення спільних програм підготовки персоналу, запровадження інтегрованої системи освіти із залученням викладачів, інструкторів із держав – членів НАТО, ЄС, формування нової культури безпеки, яка ґрунтується на експертній оцінці ризиків і потенційних загроз.

Це актуалізує потребу в підготовці висококваліфікованих офіцерських кадрів, які знають особливості інформаційно-аналітичного забезпечення оперативної службової діяльності, методологію аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України, порядок проведення ідентифікації ризиків та загроз, здатні здійснювати аналіз ризиків у сфері охорони державного кордону, застосувати системи управління ризиками в Держприкордонслужбі та основі цього приймати обґрунтовані та ефективні управлінські й професійні рішення щодо охорони державного кордону. Отже, офіцер-прикордонник повинен володіти спеціальними знаннями, уміннями, навичками і професійно важливими якостями, які становлять зміст професійної готовності до застосування в оперативно-службовій діяльності методів аналізу ризиків.

Короткий огляд публікацій з теми. Проблема підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності, в тому числі до інформаційно-аналітичної роботи, є предметом уваги багатьох науковців. У роботах А. Галімова, Д. Іщенко, В. Мірошніченко, Б. Олексієнка, О. Ставицького розглядаються різні аспекти формування та розвитку професійно важливих якостей і професійної компетентності офіцерів. Питання ризику та його обчислення в системі прикордонного контролю вивчали О. Андрощук, В. Городнов, С. Каштелян, А. Курашкевич, А. Мальцев, А. Махнюк та ін.

Проблему організації навчального процесу у вищому військовому навчальному закладі та особливості формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності вивчають О. Діденко, А. Балендр, А. Білорус, О. Заболотна та ін. Окремі аспекти теорії та практики використання методів аналізу ризиків містяться у працях зарубіжних вчених

(Дж. Джонстоун, Д. МакДауелл, Х. Мюллер, Д. Навроцкі, К. Скажинська, М. Яніцкі).

Однак комплексного дослідження з проблеми формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності на сьогодні немає.

Мета. Розкрити зміст, методику і результати дослідження формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків.

Матеріали і методи. У процесі дослідницького пошуку було застосовано теоретичні, емпіричні та математичні методи. Теоретичні (ретроспективний і порівняльний аналіз, синтез, узагальнення, систематизація програмно-нормативних документів, наукової літератури, навчально-методичної документації та досвіду професійної підготовки) використано для з'ясування стану розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці, а також для визначення змісту та структури базових понять дослідження й обґрунтування педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків. Емпіричні методи (анкетування, тестування, інтерв'ювання, бесіди, педагогічне спостереження, аналіз результатів навчальної діяльності офіцерів) використано для визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості зазначеної готовності. Метод експертних оцінок застосовано для діагностики стану сформованості зазначеної готовності, виявлення недоліків у навчальному процесі. Педагогічний експеримент використано для перевірки гіпотези й результативності педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності. Методи математичної статистики (критерій Колмогорова-Смірнова та критерій Пірсона) використано для аналізу отриманих даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами, процесами й інтерпретації результатів запровадження педагогічних умов та методики формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності.

Результати та їх обговорення. За результатами

аналізу наукових праць з проблеми дослідження встановлено, що їх можна поділити на декілька груп. Найсперше це дослідження, де математично обґрунтовано методи аналізу ризиків (Б. Паскаль, П. Ферма, Г. Лейбніц, Я. Бернуллі, Ф. Галтон та ін.), розроблено економічні теорії ризику (А. Сміт, Дж. Мілль, Н. Сеньєр, А. Маршал, А. Пігу та ін.), а також роботи, у яких розкрито загальні положення гносеології ризику.

Друга група досліджень – це роботи вчених, де розглядаються питання ризику та його обчислення в системі управління та ризик-менеджменту (А. Файоль, М. Маккарті, Т. Флін, Т. Бедфорд, Р. Кук та ін.), митного (С. Галько, П. Пашко, Г. Кулик, Б. Літовченко, О. Вакульчик, О. Комаров, Є. Книшек та ін.) та прикордонного контролю (О. Андрощук, В. Городнов, С. Каштелян, А. Курашкевич, А. Мальцев, А. Махнюк, О. Ставицький та ін.).

До третьої групи можна зарахувати роботи, у яких питання формування готовності до аналізу ризиків розглядається в контексті загальної підготовки офіцера-прикордонника до професійної діяльності (Л. Балагур, Ю. Дем'янюк, О. Сафін, В. Уліч, Ю. Царьов, Н. Черноусенко та ін.), а також формування професійної компетентності (А. Білорус, О. Діденко, І. Новак, О. Торичний та ін.).

З'ясовано, що у сучасних умовах виконання персоналом органів охорони державного кордону завдань з охорони кордону не можливе без належної аналітичної діяльності та готовності до застосування методів аналізу ризиків [1]. З урахуванням наукових поглядів на категорію готовності [2; 3; 4] та особливостей оперативно-службової діяльності офіцерів-прикордонників їх готовність до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності можна визначити як професійно важливу особистісну властивість, що забезпечує належний рівень застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності, охоплює усвідомлення майбутніми фахівцями значення і ролі цієї готовності для ефективного вирішення завдань оперативно-службової діяльності, систему знань, а також умінь і навичок належного застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності.

Структурно готовність майбутніх офіцерів-прикордонників застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності містить мотиваційно-особистісний, когнітивно-пізнавальний та операційно-результативний компоненти. Мотиваційно-особистісний компонент характеризує спонукальний аспект готовності до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності. Когнітивно-пізнавальний компонент охоплює систему знань про особливості інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-службової діяльності органів охорони державного кордону. Операційно-результативний компонент розкривається в сукупності вмінь щодо належного застосування методів аналізу ризиків, які оптимальним чином забезпечують ефективне виконання завдань з охорони державного кордону.

З урахуванням результатів досліджень А. Балендра [2], М. Карпушиної [5], О. Михайлишина [6], О. Марченко [7] та ін. з'ясовано, що сформованість у майбут-

ніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування методів аналізу ризиків можна оцінити за трьома критеріями та відповідними їм показниками, зокрема мотиваційним, когнітивним та діяльним (уміння генерувати ідеї; уміння критично мислити; самостійність при вирішенні складних завдань; творчий підхід до вирішення складних завдань інформаційно-аналітичної діяльності). Використання зазначених критеріїв дозволяє виділити три рівні сформованості в майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування методів аналізу ризиків (низький, середній та оптимальний).

З використанням зазначеного діагностичного апарату у період лютого 2016 по вересень 2017 рр. на базі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (НАДПСУ) проведено констатувальний етап експерименту. Результати констатувального етапу, отримані за допомогою опитування, спостереження, анкетування, бесід із слухачами й викладачами, а також виконання спеціальних завдань засвідчили недостатній рівень сформованості в майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування ризиків: оптимальний рівень готовності до застосування методів аналізу ризиків мають лише 17,20 % курсантів. Більша частина курсантів знаходиться на середньому – 47,85 % та низькому – 34,95 % рівнях. Це можна пояснити тим, що курсанти недостатньо мотивовані до вивчення проблематики ризиків, вони не завжди уміють розробити чіткий план дій у складній ситуації, не завжди уміють генерувати ідеї, швидко та оперативно мислити в процесі аналітичної діяльності з профілювання ризиків. Їм важко самостійно вирішувати складні завдання, приймати рішення і прогнозувати розвиток ситуацій з аналізу ризиків, застосовувати творчий підхід до вирішення складних завдань інформаційно-аналітичної діяльності. Такий стан справ підтвердив необхідність організації системної роботи щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування ризиків.

З урахуванням результатів аналізу науково-педагогічної літератури, зокрема положень щодо значення мотивації для розвитку здатності людини до творчої аналітичної діяльності, значення знань як основи розвитку усіх компонентів готовності, наявності проблемної ситуації як умов виникнення творчого мислення, а також важливості для офіцерів-прикордонників аналітичного мислення та творчого підходу до справи, з'ясовано, що основними педагогічними умовами формування готовності до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності визначено підвищення мотивації до вивчення проблематики ризиків у сфері прикордонної безпеки та їх аналізу; введення спеціального тематичного курсу для поглибленого вивчення сутності інтегрованої моделі аналізу ризиків; застосування інноваційних форм і методів навчання для оволодіння уміннями і навичками аналітичної та творчої діяльності при прийнятті управлінських рішень щодо організації охорони державного кордону.

Дослідно-експериментальну роботу з метою перевірки ефективності цих педагогічних умов було організовано з жовтня 2017 по травень 2019 рр. на базі НАДПСУ. У педагогічному експерименті взяли участь 198

курсантів факультету охорони та захисту державного кордону (напрямок підготовки «Охорона та захист державного кордону»), факультету правоохоронної діяльності (напрямок підготовки «Правознавство»), факультету іноземних мов та гуманітарних дисциплін (напрямок підготовки «Філологія»), а також 18 науково-педагогічних працівників Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького.

В організаційному плані методика впровадження педагогічних умов є сукупністю комплексних (системних) педагогічних заходів у впливу на курсантів у процесі поетапного формування в них готовності до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності. Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав впровадження педагогічних умов та методики формування готовності до застосування методів аналізу ризиків. Зокрема відповідно до першої педагогічної умови було зосереджено увагу на підвищенні мотивації майбутніх офіцерів-прикордонників до вивчення проблематики ризиків у сфері прикордонної безпеки та їх аналізу. Для цього при викладанні навчальних дисциплін «Тактика прикордонної служби (управління службою прикордонного підрозділу)», «Прикордонний контроль (Організація прикордонного контролю)» та проведенні спеціального семінару «Застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності ДПСУ» було передбачено актуалізацію ціннісних орієнтацій курсантів, роз'яснення мети вивчення проблематики ризиків.

Відповідно до другої умови було розширено знання курсантів з проблематики ризиків через додатковий спеціальний курс. Для цього розроблено та проведено спеціальний курс підготовки курсантів до аналізу ризиків – «Застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності ДПСУ» обсягом 100 год. (3,3 кредити). Складовими навчально-матеріального забезпечення спецкурсу були міні-лекції, завдання проблемного та евристичного характеру для обговорення в групі, приклади аналізу та профілювання ризиків, ситуаційне моделювання, індивідуальні й групові презентації. Програма спеціального навчання передбачала підготовку майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-слу-

жбовій діяльності, поглиблене вивчення сутності інтегрованої моделі аналізу ризиків. Завдання спецкурсу полягало у тому, щоб надати курсантам знання про систему аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України, особливості застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності.

Відповідно до третьої педагогічної умови було широко використані активні методи навчання для відпрацювання в майбутніх офіцерів-прикордонників умінь і навичок аналітичної та творчої діяльності при прийнятті управлінських рішень щодо організації охорони державного кордону. У цьому випадку враховано, що специфіка виконання завдань професійної діяльності офіцера-прикордонника – керівника прикордонного підрозділу – повсякчас пов'язана з аналітичною роботою та творчим підходом до справи. З огляду на це при вивченні окремих тем з навчальних дисциплін «Тактика прикордонної служби (управління службою прикордонного підрозділу)», «Прикордонний контроль (Організація прикордонного контролю)» та проведенні спеціального семінару «Застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності ДПСУ» було використано проблемне обговорення питань щодо застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності.

Після закінчення формувального етапу педагогічного експерименту було проведено повторний вимір сформованості готовності до застосування методів аналізу ризиків у курсантів КГ і ЕГ, результати якого подано у таблиці 1. З таблиці видно, що ЕГ переважно мають оптимальний (38,24 %) і середній (55,88 %) рівні сформованості готовності до застосування методів аналізу ризиків. Кількість курсантів, що мають низький рівень, становить 5,88 %. У КГ оптимальний і середній рівень сформованості готовності до застосування методів аналізу ризиків мають відповідно 26,53 % і 50,0 % курсантів. У цій групі кількість осіб, що мають низький рівень, порівняно із ЕГ набагато більша і становить 23,47 % (на 17,59 % більше, ніж в ЕГ). Це підтверджує ефективність впровадження запропонованої моделі та педагогічних умов формування готовності до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності.

Таблиця 1. Порівняльний аналіз сформованості готовності до застосування методів аналізу ризиків у майбутніх офіцерів-прикордонників після формувального етапу експерименту (у %), n = 200 (КГ – 98, ЕГ – 102).

Рівні	Критерії	Контрольна група		Експериментальна група	
		На початку експерименту	Наприкінці експерименту	На початку експерименту	Наприкінці експерименту
Оптимальний	Особистісний	10 (10,20 %)	26 (26,53 %)	9 (8,82 %)	39 (38,24 %)
Середній		33 (33,67 %)	49 (50,0 %)	32 (31,37 %)	57 (55,88 %)
Низький		55 (56,12 %)	23 (23,47 %)	61 (59,8 %)	6 (5,88 %)
Оптимальний	Когнітивний	9 (9,18 %)	25 (25,51 %)	8 (7,84 %)	38 (37,25 %)
Середній		31 (31,63 %)	48 (48,98 %)	31 (30,4 %)	55 (53,92 %)
Низький		58 (59,18 %)	25 (25,51 %)	63 (61,76 %)	9 (8,82 %)
Оптимальний	Діяльнісний	8 (8,16 %)	21 (21,43 %)	7 (6,86 %)	37 (36,27 %)
Середній		29 (29,6 %)	47 (47,96 %)	30 (29,41 %)	53 (51,96 %)
Низький		61 (62,24 %)	30 (30,61 %)	65 (63,74 %)	12 (11,76 %)
Оптимальний	Середнє значення	9 (9,18 %)	24 (24,49 %)	8 (7,84 %)	38 (37,25 %)
Середній		31 (31,63 %)	48 (48,98 %)	31 (30,4 %)	55 (53,92 %)
Низький		58 (59,19 %)	26 (26,53 %)	63 (61,76 %)	9 (8,82 %)

Статистичну значущість виявлених у результаті аналізу змін у рівнях сформованості готовності до за-

стосування методів аналізу ризиків у майбутніх офіцерів-прикордонників ЕГ і КГ підтверджено відповідною математичною обробкою отриманих даних. Порівняння результатів сформованості готовності до застосування методів аналізу ризиків в курсантів ЕГ і КГ за допомогою критерію Колмогорова-Смірнова підтвердило статистично значущі відмінності у розподілах за рівнями цих умінь, оскільки $\lambda_{кр} \geq \lambda_{кр}(1,63 \geq 1,36)$ на рівні значущості $p \leq 0,05$. Цим самим доведено ефективність впровадження педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування методів аналізу ризиків у процесі професійної підготовки.

За результатами експериментальної роботи розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу та курсантам щодо формування готовності до застосування методів аналізу ризиків. При цьому рекомендується використовувати положення системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та акмеологічного підходів; підвищувати мотивацію майбутніх офіцерів-прикордонників до вивчення проблематики ризиків у сфері прикордонної безпеки та їх аналізу; розширювати знання курсантів з проблематики ризиків через додатковий спеціальний курс; використовувати

активні методи навчання для відпрацювання у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь і навичок аналітичної та творчої діяльності та ін.

Висновки. Формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності можливе за таких педагогічних умов: підвищення мотивації до вивчення проблематики ризиків у сфері прикордонної безпеки та їх аналізу; введення спеціального тематичного курсу для поглибленого вивчення сутності інтегрованої моделі аналізу ризиків; застосування інноваційних форм і методів навчання для оволодіння уміннями і навичками аналітичної та творчої діяльності при прийнятті управлінських рішень щодо організації охорони державного кордону.

Виконане дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми. Потребує подальшої уваги дослідження потенціалу дисциплін професійного та практичного циклу для формування когнітивно-пізнавального та операційно-результативного компонентів готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків; особливостей організації самоосвіти курсантів з проблем застосування ризиків; розвитку аналітичних умінь офіцерів-прикордонників у системі підвищення кваліфікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інструкція з аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2010. 63 с.
2. Балендр А. В. Формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до вирішення конфліктних ситуацій : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2011. 20 с.
3. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Готовность к деятельности. Мн.: БГУ, 1979. 163 с.
4. Сторожук Н. А. Формування психологічної готовності молодого офіцера Збройних сил України до службово-бойової діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 19.00.09 / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2010. 20 с.
5. Карпушина М. Г. Формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2017. 20 с.
6. Михайлишин О. О. Формування професійно-педагогічної готовності офіцерів-прикордонників до виховної роботи в умовах нестандартних ситуацій : автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2007. 20 с.
7. Марченко О. Г. Педагогічні умови формування критичного мислення курсантів у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2007. 22 с.

REFERENCES

1. Instruction on risk analysis in the State Border Service of Ukraine. Khmelnytskyi: NASBGSU Publishing House, 2010. 63 p.
2. Balendr A. V. Formation of readiness of future border guard officers to resolve conflict situations: abstract for obtaining PhD in Pedagogy: 13.00.04 / Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine – Khmelnytskyi, 2011. – 20 p.
3. Dyachenko MI, Kandybovich LA Readiness for activities. Mn.: BSU, 1979. 163 p.
4. Storozhuk N. A. Formation of psychological readiness of a young officer of the Armed Forces of Ukraine in service and combat activities: abstract for obtaining PhD in Pedagogy: 19.00.09. Khmelnytskyi, 2010. 20 p.
5. Karpushyna M. H. Formation of future border guard officers' ability to solve problem situations in their professional activity: abstract for obtaining PhD in Pedagogy: 13.00.04. Khmelnytskyi, 2017. 20 p.
6. Mykhailyshyn O. O. Formation of professional and pedagogical readiness of border guard officers for educational work in non-standard situations: abstract for obtaining PhD in Pedagogy: 13.00.04. Khmelnytskyi, 2007. 20 p.
7. Marchenko O. H. Pedagogical conditions for the formation of critical thinking of cadets during their studies in military higher educational institutions: abstract for obtaining PhD in Pedagogy: 13.00.04. Kharkiv, 2007. 22 p.

Content, methodology and results of the study on the formation of readiness to future border guard officers to apply risk analysis methods

O. O. Pshenuchna, O. V. Didenko

Abstract. The article reveals the content, methods and results of the study on the formation of readiness to future border guard officers to use risk analysis methods. The essence of readiness for the use of the methods of risk analysis in operational and service activities, criteria and indicators are defined, the levels and state of its formation are characterized. For effective formation of readiness of future border guard officers to apply risk analysis methods, pedagogical conditions have been substantiated and experimentally tested. Based on the research results, methodological recommendations were developed for the scientific and pedagogical staff and cadets.

Keywords: preparedness, risk analysis methods, border guard officer, pedagogical conditions, training, border protection.